

Стефан В. Мандић¹
Универзитет у Београду,
Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)

323.1:329.14(436)"190/192"
323.1:141.82(47)
Оригинални научни рад
Примљен 04/7/2023
Прихваћен 01/8/2023
doi: [10.5937/socpreg57-45329](https://doi.org/10.5937/socpreg57-45329)

АУСТРОМАРКСИСТИЧКИ И БОЉШЕВИЧКИ ОДНОС ПРЕМА НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ

Сажетак: Основни циљ овог рада је да утврди како су се аустромарксисти и бољшевици, као једне од најбитнијих струја марксизма почетком 20. века, односили према националном питању. Маркс (Karl Marx) и Енгелс (Friedrich Engels) су сматрали да је главни историјски актер економска класа и да ће временом, са развојем средстава за производњу и појавом комунизма, нација да одумре. Овакав став је био близак и многим најзначајнијим марксистима друге генерације. Са друге стране, аустромарксисти и бољшевици су представници првих марксистичких праваца, који су из практично-политичких потреба створили донекле заокружену теорију нације. Први због интереса да сачувају Аустроугарску као мултиетничку државу, а други са циљем да искористе националне тензије као један од инструмената за револуционарно заузимање власти у Русији.

Кључне речи: аустромарксисти, бољшевици, марксизам, нација, национално питање

КРАТАК ПРИКАЗ ОСНОВА МАРКСОВЕ И ЕНГЕЛСОВЕ ТЕОРИЈЕ И ЊИХОВОГ ОДНОСА ПРЕМА НАЦИОНАЛНОМ ПИТАЊУ

Пре него што се позабавимо аустромарксистичким и бољшевичким схватањем нације, укратко ћемо приказати шта су о томе мислили Маркс и Енгелс, зачетници марксизма и главни утемељивачи марксистичког односа према нацији. Маркс и Енгелс су били економистички и техницистички детерминисти по начину схватања друштва. Карактер једног друштва, према њима, одређује пре свега материјална база која је сачињена од производних снага и производних односа. Степен развика

¹ stefan.mandic@f.bg.ac.rs

производних снага одређује и карактер производних односа. Производни односи су схваћени као однос између фундаменталне класе експлоатисаних и експлоататора. Различити степен развитка производних снага даће нам и различите производне односе, који по свом карактеру могу бити робовласнички, феудални и капиталистички (Marx, 1969). У капитализму две основне класе су капиталисти, као главна класа експлоататора, и радничка класа, као главна класа експлоатисаних. Радничка класа се, према Марксу и Енгелсу, својом борбом против експлоатације уједно бори и против капитализма и тиме ствара основе за настанак новог бескласног друштва – комунизма (Marx & Engels, 2009).

Може се закључити да су Маркс и Енгелс главни историјски и политички актерски потенцијал дали класи. Стога, сматрали су да нација нема битан актерски потенцијал и да ће нужно нестати са настанком новог комунистичког друштва. Према њиховом схватању, са уједначавањем положаја радничке класе на глобалном нивоу, интереси радника из свих земаља постаће исти, што такође доводи до све мањег значаја нације (Marx & Engels, 2009).

Овај начелни однос који су Маркс и Енгелс имали према нацији, још током њиховог живота, дошао је у сукоб са реалним политичким значајем нације у емпиријској стварности. Током револуције 1848. године, један од главних циљева различитих политичких покрета у Европи био је национално ослобођење. Стога Маркс и Енгелс донекле ревидирају своје становиште. Оне нације које су доприносиле урушавању феудалног поретка, убрзавању капиталистичког развоја, те самим тим и „све ближе“ настанку комунизма, означили су као прогресивне. Са друге стране, нације које су у својој борби за независност „служиле“ интересима *status quo* су реакционарне и оне, као и реакционарне класе, требају бити уништене и историјски превазиђене (Mandić, 2022; Marx & Engels, 8/2010a).

АУСТРОМАРКСИСТИЧКО ПОИМАЊЕ НАЦИЈЕ

Аустромарксисти су, као што само име каже, били марксистички интелектуалци из Аустрије. Ипак, име нису добили само због тога што су били аустријски марксисти већ и због тога што су изградили сопствено тумачење Марксових дела. Најважнији представници аустромарксистичке школе били су: Макс Адлер (Max Adler), Ото Бауер (Otto Bauer), Карл Ренер (Karl Renner), Рудолф Хилфердинг (Rudolf Hilferding), Ото Нојрат (Otto Neurath) и Фридрих Адлер (Friedrich Adler) (Blum & Smaldone, 2015). Њихова основна позиција заснивала се на томе да су се „сматрали за марксисте у неограниченом смислу, али истовремено нијесу сматрали да је марксизам самодовољан и затворен систем” (Kolakowski, 2/1983, стр. 291). Стога су се на епистемолошком нивоу оштро противили ортодоксном марксизму, али су били и довољно радикални да не прихвате Бернштајнову (Eduard Bernstein) социјалдемократску ревизију (бар највећи део њих)².

² Бернштајн је зачетник ревизионистичке школе у марксизму. Према његовом схватању, спонтани развој производних снага и устаљивање демократије неминовно ће довести до социјализма, због чега радничка класа треба да одустане од револуционарног деловања.

Због становишта да је марксизам отворен систем а не религијска догма, „нијесу видели ништа недолучно у коришћењу идеја, појмова и питања који су се појавили касније у неомарксистичкој филозофији или социологији” (Kolakowski 2/1983, str. 292). Према њима, марксизам је био део шире европске културне и научне традиције, због чега су били спремни да пронађу и докажу мноштво сличности између марксизма и других интелектуалних традиција, а да се ипак не удаље од основних постулата марксизма. У свом интегративном раду, највише су налазили сличности између Кантове (Immanuel Kant) филозофије и марксизма (овом интегративном спајању Маркса и Канта највише је допринео Адлер) (Blum & Smaldone, 2015). Зато су сматрали да је Кантов принцип „који захтијева да се људска јединка увијек узима као циљ, а никад као средство” (Kolakowski, 2/1983, str. 296), у потпуности у складу са изворним марксизмом. Веровали су да је „за признање марксизма довољно добро мислити, а да је за признање социјалистичке идеје довољно озбиљно схватити општечовјечанске, а не специфичне класне, вриједности, али које социјализам обећава да ће у потпуности остварити” (Kolakowski, 2/1983, str. 293–294). Другим речима, класна борба била је само средство којим се долазило до социјализма, који у себи садржи једну универзалну идеју људског братства, слободе и љубави, стару колико и историја човечанства. Стога „сваки човјек који озбиљно познаје традиционалне идеале братства, слободе и једнакости мора, ако хоће да очува унутрашњу досљедност, прихватити социјалистичко становиште, и то независно од својих класних интереса” (Kolakowski, 2/1983, str. 294).

Аустромарксистички су били активни крајем 19. и почетком 20. века. Овај период у Аустроугарској је био изузетно турбулентан. Наиме, тада долази до значајног националног буђења и јачања националних покрета зависних народа у оквиру царства (Mason, 2013). Иако су наступали са позиција интернационализма, аустријски комунисти су ипак имали конкретне практично-политичке проблеме у организовању мултиетничке партије, нарочито због чињенице да су појединачни чланови партије, уједно са социјалним ослобођењем, захтевали и национално ослобођење сопствених народа, због чега је партија упадала у организационе проблеме и имала смањен делатни капацитет. Због свега овога, аустромарксистички су посветили значајну пажњу решавању националног питања у оквиру царства (Blum & Smaldone, 2015). У овом раду биће приказано Бауерово разматрање националног проблема. Битно је напоменути да је Бауер први покушао да створи утемељенију теорију нације у марксистичкој перспективи и да се од свих аустромарксистичких националних питањем најозбиљније бавио.

Бауер је покушао да нађе јасно одређење нације, које би превазишло слабости ранијих спиритуалистичких, расистичких, волунтаристичких и емпирицистичких дефиниција нација (Bauer, 2000, str. 20–33). Због тога се посветио проучавању начина формирања нације. Према његовом мишљењу, главна одлика националности је

У оквиру демократског друштва, радничка класа ће организовањем у Социјалдемократску партију преко слободних избора да заузме власт и тиме доведе до мирног преласка из капитализма у социјализам (Bernstein, 2014). Бернштајнов ревизионистички марксизам је претеча савремених социјалдемократских партија које се залажу за реформу (а не за револуцију), као основно средство друштвеног прогреса.

национални карактер (Bauer, 2000, str. 20). У одређеним природним, односно физичким условима, настаје културна заједница карактера у којој се историја такоређи згушњава. Стога је национална заједница пре свега заједница судбине.³ Она делује „с једне стране кроз природно наслеђивање особина које је заједничка судбина народа одгојила, а са друге стране кроз историју културних добара чија је особеност одредила судбину нације” (Bauer, 2000, str. 35).

У досадашњој историји, национална заједница је имала две форме – племе и нацију. Пleme, у најширем смислу, обухвата већину преткапиталистичких облика националних заједница. Њега карактеришу слаба самосвест и лабаво повезивање са другим истородним племенима, које често услед одређених историјских околности бива прекидано (Bauer, 2000, str. 14). Тек са развојем капитализма се долази до потпуног претварања националне заједнице (спајањем више истородних племена) у праву нацију. Другим речима, тек је модерни капитализам произвео „истински националну културу целог народа која је превазишла границе уског сеоског света“ (Bauer, 2000, str. 85). Модерни капитализам је ово постигао истргнувши становништво „из локалних веза, реструктурирајући га географски и професионално у процесу стварања нових класа и занимања“ и створивши „демократију..., народну школу, војну службу и опште право гласа“ (Bauer, 2000, str. 85).

Учешће у националној култури, у оквиру одређеног народа, није подједнако свима доступно. У њој значајније учествују више класе за разлику од нижих (Bauer, 2000, str. 86–87). Зато је, према Бауеру, један од основних циљева социјализма да националну културу одређеног народа учини доступном свим њеним припадницима. Овакво становиште је у потпуности неортодоксно и противи се уобичајеном марксистичком постулату о неминовном нестанку нација као последици историјског развоја. За Бауера социјализам ће „ујединити све припаднике народа у аутономну националну јединицу“ (Bauer, 2000, str. 107). У социјализму ће „заједница образовања, рада, културног уживања ујединити нацију“ те стога њој „више неће претити распад“ јер ће „везе настале учешћем у култури и националном животу у друштвеном раду гарантовати национално јединство“ (Bauer, 2000, str. 107).

Став да ће са социјализмом свака нација доћи до своје пуне изражености „не значи да ће социјализам ојачати националне мржње или угњетавања” (Kolakowski 2/1983, str. 345). Сама национална мржња је само деформисани облик класне мржње. Због тога радничка класа, борећи се против сопственог угњетавања, уједно доводи и до краја националног угњетавања. Интернационалистичка идеја је такође у складу са потпуном афирмацијом сваког народа јер „мноштво нација и националних карактера доприноси богатству општечовјечанске културе и нема никаквих потреба да је сузбија” (Kolakowski 2/1983, str. 345). Такође, социјализам доводи до националне диференцијације, али и јачања интернационализма уједињујући „сваки народ у аутономну заједницу истовремено га интегришући у заједницу међународног права“ (Bauer, 2000, str. 420).

³ „Аустромарксиста Ренер дефинира нацију једноставно као језичну скупину: чине је људи који говоре истим језиком. Његов колега Бауер је суптилнији: нација је заједница карактера заједница културе, а једно је и друго због тога што је судбинска заједница, заједница судбине“ (Šuvar, 1988, str. 20).

Овде је важно утврдити какве практично-политичке предлоге је Бауер дао за решавање националног проблема у Аустроугарском царству. Он се противио томе да се радничка класа у царству дели према националним аршинима, који би довели до цепања земље. Стога тврди „да интернационализам не може служити као програм за стварање држава“ и да радничка класа „не види позитивне аспекте националне државе, да је не перципира као *природну* државу“ већ као „организовану моћ владајуће класе“ (Bauer, 2000, str. 418). Уместо потпуне политичке независности, према њему, свим народима царства треба, законским путем, дати слободу да у оквирима постојеће државе организују сопствени духовни и културни живот. Како пише сам Бауер:

„свака нација је дужна да сама, слободно, властитим снагама задовољава своје националне и културне потребе; држава треба да се ограничи на чување оних интереса који су заједнички свим нацијама и у националном смислу индиферентни; на тај начин национална аутономија, самоодређење нација, постаје нужно структурни програм радничке класе свих нација у вишенационалној држави” (Bauer, 2000, str. 255).

Ипак, развитак националних институција посебних народа у оквиру Аустроугарске није требало да буде везан за територијално омеђавање засебних целина у којима би живели одређени народи нити за конфедерализацију земље. Први разлог је чињеница да су различити народи у оквиру Аустроугарске били међусобно помешани, те је тешко било одредити компактне територијалне целине. Такође, постојале су велике миграције становништва које су још више поспешивале помешаност народа. Бауер сматра да треба да делује принцип према којем је грађанину дато „право да одреди којој националности жели да припада“ (Bauer, 2000, str. 281). Овакав Бауеров став се може објаснити пре свега чињеницом да је био свестан постојања слабије националне свести међу деловима становништва који су живели у космополитским срединама. На формирање оваквог става могле су утицати и појаве склапања мешовитих бракова и заступљеност процеса германизације и мађаризације словенског живља у царевини (Krejči, 2005; Prazny & Svoboda, 2023).

Може се закључити да је Бауер имао значајан утицај на теоријско разматрање проблема нације у марксистичкој теорији. Ипак мора бити поменут и један битан недостатак његовог решења националног питања. Бауерово одређење народне културе у себи има много формалног, а мало садржинског. Можемо замислити какав би био „позитиван” ефекат на стабилност царевине да је дозволила, на пример, Јужним Словенима и Пољацима да у потпуности развијају своје духовне и културне вредности. Наиме, у саме национализме одређених народа значајно је уграђен борбени етос који се одликује већом спремношћу на оружане устанке и изражавање максималистичких политичких захтева. Допуштењем слободног развоја одређених националних културних садржаја (који су у модерном добу углавном били уско везани са национализмом), могло се доћи и до јачања милитантних облика националне борбе за ослобођење у царевини, што није одговарало онима који су били на позицији власти. Ово је код значајног дела Јужних Словена могло бити још опасније уколико се увиди да је постојала независна Србија, ка којој су као матици тежили. Са избијањем балканских ратова, наведено је увидео и Бауер, те је значајно ревидирао своју теорију и закључио да је распад аустроугарске државе неминовност услед јаке

тежње (јужно)словенских народа за независношћу. Неколико година касније он је признао и право Пољака на сопствену државу. За разлику од њега, Ренер је до краја остао аустријски и немачки патриота сматрајући да се социјалистичка партија не може градити на рушевинама аустријске државе (Kolakowski 2/1983), те је, на неки начин, остао вернији Бауеровом ранијем ставу, него сам Бауер.⁴

БОЉШЕВИЦИ И НАЦИЈА

Бољшевичка верзија марксизма се заснивала на Лењиновом (Vladimir Ilyich Lenin) читању Маркса и Енгелса. За разлику од аустромарксиста, он је сматрао да је марксизам затворен систем и да га не треба повезивати у шире културне и научне традиције, већ да треба правилно разумети какве практичне импликације произлазе из њега. То разумевање би потом требало искористити за револуционарно деловање које би за свој циљ имало светску победу комунизма. Може се рећи да је бољшевизам, као специфичан облик леве радикалне струје марксизма, формиран са Лењиновим делом *Шта да се ради*, написаном 1902. године.

У овом делу Лењин је, дебатујући са економистичком струјом у оквиру руске социјалдемократије, изградио основне постулате из којих су проистицали и упуту за будуће деловање бољшевика. Економистичка струја је, редуccionистички прихватавши историјски материјализам, тврдила да основа борбе радничке класе може бити само у економској сфери, а не у политичкој. Супротстављајући се овоме Лењин је сматрао да спонтана и стихијска борба радничке класе, без јачег теоријског и идеолошког утемељења, никако не може довести до укидања најамног рада и стварања комунистичког друштва. Према Лењину „без револуционарне теорије не може бити револуционарног покрета“ (Lenin, 1976, str. 27), коју радничка класа сама не може да оствари. Пошто „праве социјалдемократске свијести“ у радничкој класи нема, њој је „она... могла бити донесена само споља“ (Lenin, 1976, str. 28) од стране образованих људи, односно интелигенције. Без овог чина, спонтани раднички покрет који обитава у економској сфери „својим снагама може изградити само трејдјунионистичку свест“ (Lenin, 1976, str. 28), која представља борбу за ситне циљеве и не доводи у питање капиталистички систем. Како би класна борба била истински револуционарно делотворна, у њу се мора уградити социјалистичка свест.

Због овога мора постојати револуционарна партија чија је дужност да као „авангарда класе ... води масе, а не само да одражава просечан политички ниво маса“ (Lenin, 1917). Уколико ње не буде било, радничка класа неће бити у стању да у потпуности оствари своју револуционарну историјску улогу и због парцијалног трејдјунионизма биће вечно заробљена у оквиру буржоаске свести (Lenin, 1976, str. 27–29). Према Лењину, партија треба бити конспиративна, строго хијерархијски устројена организација, састављена од дисциплинованих људи потпуно посвећених „правим“ интересима радничке класе и комунистичкој револуцији (Lenin, 1976).

⁴ Интересантан је податак да се Ренер као први премијер Аустрије након Првог светског рата (али и раније, док је још постојала Аустроугарска) залагао за уједињење Аустрије са Немачком, чак истичући да је неопходно да Немачка изврши аншлус, односно анексију Аустрије (Bukey, 2000).

У овом одређењу функција партије може се назрети и однос раних бољшевика према националном питању. С обзиром на то да су истински веровали да је њихова доба било предодређено за светску револуцију и да ће се њена прва етапа одиграти у Русији, били су спремни да политички инструментализују сваки облик незадовољства и на тај начин што пре сруше царистички реакционарни режим. Иако су наступали са интернационалистичких позиција и подржавали став да ће са неминовним развојем човечанства нација све више губити на значају⁵, ипак су сматрали да могу искористити национално питање као експлозив којим ће потпалити револуцију. Такав њихов став био је супротан ортодоксном марксистичком националном nihilizmu који се противио инструментализацији националног питања, а који је исказивала Роза Луксембург (Rosa Luxemburg).⁶

У тадашњој царској Русији национално питање је имало велики потенцијал за политичко инструментализовање у револуционарне сврхе. Троцки (Leon Trotsky) наводи да је првобитно „седамдесет милиона Великоруса сачињавало становништво земље“, али да „је постепено додавано 90 милиона странаца“. На тај начин је формирана империја у којој владајућа нација чини само 43% становништва, а осталих 57% је састављено од различитих култура и народа. Троцки уочава да је „велика већина ових националности депривирани од својих права и да оштрина њихове депривираниности даје националном проблему у царској Русији експлозивну снагу“ (Trotsky, 2008, str. 642), која се може искористити за спровођење револуције. Овај став нарочито добија на снази уколико се уочи чињеница да је царска Русија себе прокламовала као државу искључиво руског народа.

Са већим националним тензијама које су почеле да се јављају у Русији након револуције из 1905. године, бољшевици све више постају заинтересовани за проблем националног самоодређења. У складу са оваквим расположењем 1913. године настаје и чланак младог Стаљина (Joseph Vissarionovich Stalin) „Марксизам и национално питање“. У њему Стаљин дефинише нацију као „историјски конституисану, стабилну заједницу људи, формирану на основу заједничког језика, територије, економског живота и психолошке нарави манифестоване у заједничкој култури“ (Stalin, 2012, str. 11). Стаљин даље наглашава „да само када су све ове карактеристике заједно присутне имамо нацију“ (Stalin, 2012, str. 12). Другим речима, нације настају као заједнице које услед низа фактора имају ове четири основне карактеристике. Због тога код Стаљина постоји дистинкција на праве постојеће нације које садрже ове четири основне карактеристике и на фиктивне нације „од папира“, које их не поседују. За оне „праве“, истинске народе Стаљин потврђује право на самоопредељење (Stalin, 2012). Сличне

⁵ „Парола националне културе је буржоаска превара. Наш слоган је: међународна култура демократије и светског радничког покрета“ (Lenin, 1964, str. 23).

⁶ Према Розе Луксембург „стварна могућност ‘самоопредељења’ за све етничке групе или другачије дефинисане националности је утопија управо због тренда историјског развоја савремених друштава“ (Luxemburg, 1909). Пошто „економија и политика великих сила – услов опстанка капиталистичких држава – претварају политички независне, формално равноправне, мале европске државе... у жртвене јарце“, идеја „да се свим ‘нацијама’ осигура могућност самоопредељења је еквивалентна враћању од великокапиталистичког развоја ка малим средњовековним државама“ (Luxemburg, 1909).

ставове изражавао је и Лењин у свом делу *Право на национално самоодређење* у којем истиче да бољшевици у Русији захтевају „слободу самоодређења, то јест независности, то јест слободу отцепљивања за потлачене народе, не због тога што им је жеља да земљу економски поделе, или због идеализовања малих држава, већ због тежње ка великој држави“ и јачем јединству, па чак и мешању народа које је могуће само „на истински демократским, на истински интернационалним основама, незамисливим без права на отцепљење“ (Lenin 20/1974, str. 413–414).

Очигледно је да су бољшевици прихватили идеју националног самоодређења потлачених народа, пре свега због практично-политичких потреба партије. Због тога је начелно прихватање ове идеје ишло уз значајне ограде. Битно ограничење се заснивало на томе што партија без обзира на своје подржавање права на самоопредељење народа не подржава сваки облик сепаратизма. Ово је објашњено чињеницом да се бољшевици старају „о самоопредељењу не народа и нација, већ пролетаријата свих народности“ (Lenin, 1961, str. 452). Стога Бољшевичка партија може подржавати само оне тежње за национално самоопредељење које су у складу са интересима пролетаријата као целине, а никако супротно.⁷ Ово ограничење је „поништавало сам садржај права на самоопредељење и сводило га на чисто тактичко средство“, те је из њега „произилазило да ће партија увек настојати да искористи националне аспирације у борби за власт, али да 'интерес пролетаријата' никад не може бити подређен општеационалним тежњама“ (Kolakowski, 2/1983, str. 478).⁸

Осим инструментализације нације, бољшевици су инструментализовали и идеологију национализма. Према Лењину, капитализам њиховог доба налазио се у последњој империјалистичкој фази. За империјални капитализам је било карактеристично да цео свет дели „на огроман број потлачених нација и незначајан број нација глачитеља“ (Lenin, 1966, str. 241). Империјални народи су, према његовом схватању, поседовали „колосално богатство и моћне оружане снаге“ док је „огромна већина светске популације спадала у потлачене народе, који су били у стању директне колонијалне зависности или су полуколоније“ (Lenin, 1966, str. 241–242). Лењин је тврдио, не трудећи се да у потпуности буде ортодоксни марксистички чистунац, да је дужност комуниста да подржавају националистичке покрете народа који се боре против колонизације (Lenin, 1966). Јасно је да је ова подршка национализмима у трећем свету проистицала из тежње бољшевика за светском револуцијом и да је

⁷ Сталинова подела на „праве“ и „лажне“ нације служила је бољшевицима да подржавају само оне нације чија је борба за независност одговарала политичким циљевима револуционарне партије, те су се само одређене нације у бољшевичкој верзији стварности одређивале као праве.

⁸ Домаћи реалсоцијалистички аутори су често покушавали да апологетски оправдају бољшевички инструменталан и неискрен однос према питању националног самоодређења. Тако, на пример, Стипе Шувар тврди да су „Лењин и бољшевици били за укидање сваког националног угњетавања и били против насилног задржавања угњетених народа у саставу Русије“ (Šuvar, 1988, str. 100). Са друге стране, према Шувару, „Лењин и бољшевици нису жељели такво рјешење националног питања, којим би се постигло једино то да сепаратистичке тежње, које је у националне покрете угњетених народа Русије уносила буржоазија, однесу превагу и тиме затворе социјалистичке перспективе тих народа“ (Šuvar, 1988, str. 100). Из Шуваровог излагања могуће је донети закључак да су Лењин и бољшевици били за национално самоодређење само онда када им је оно политички одговарало.

због тога национализам колонизованих народа инструментализован као што је био случај и у бољшевичком револуционарном деловању у оквиру Русије.⁹

Главни проблем бољшевичког односа према нацији огледа се управо у њиховом инструменталистичком погледу. За разлику од ортодоксних марксиста, чији покрети су били доследно анационални у својој политици, бољшевици су били спремни да подрже нацију, али само уколико на тај начин помажу интересе револуције и партије, а никако супротно. Стога се може уочити да су се односили према нацији на формалан, површан и лицемеран начин. Тако су, на пример, у првобитну совјетску републику укључени и народи који то нису желели. Ово се оправдавало чињеницом да је несхватљиво да неко не жели да буде део радничке совјетске државе будућности, која настаје услед историјских неминовности. Сам Лењин је, спремајући се за пољско-совјетски рат, наивно веровао да ће пољски радници дочекати његове револуционарне војнике као ослободиоце (Lenin, 1966, str. 127–128), што се услед вековног антагонизма између Пољака и Руса, наравно, није догодило. Када се совјетски режим усталио, Стаљинова објективистичка дефиниција нације постала је ноћна мора за народе и појединце. Читаве етничке групе су биле премештане из својих домовина хиљадама километара далеко (Motyl, 2001). Појединци нису могли да се слободно национално самоодреде, већ је власт одређивала њихову националну припадност¹⁰ у складу са Стаљиновом „непогрешивом дефиницијом нације”. Све наведено указује на то да се бољшевици нису искрено интересовали за самоодређење, већ су национална незадовољства користили само као пуко политичко средство у дугогодишњој борби за власт.

Када су се учврстили на власти, бољшевици су фактичко право на самоопредељење спречавали стварањем неприродних граница између појединачних совјетских република, чији је циљ био да ове републике начине етнички измешаним, економски несамосталним и политички нестабилним и зависним од центра политичке моћи (Roy, 2000). Совјетске републичке границе су, на пример, допринеле томе да данашњи Узбекистан по питању водоснабдевања у потпуности зависи од суседних земаља¹¹ (Egaton, 2019). Такође, као један од главних фактора данашњег сукоба између Јерменије и Азербејџана истиче се начин на који су бољшевици одредили међурепубличке

⁹ Иако Лењин није био националиста, својом инструменталном „подршком“ борби потлачених народа против империјализма, створио је основе за будуће идеолошко преклапање између марксизма и национализма. Овај облик идеолошког спајања национализма са радикално левом идеологијом је своју пуну форму добио у маоистичкој варијанти марксизма. На место историјског субјекта револуције маоизам је уместо радништва ставио сељаштво, које је потом идентификовано са појмом народа и нације, а као важну ставку револуције истакао је борбу уједињеног народа против спољних империјалних непријатеља (Meisner, 1999). Стога је у различитим облицима маоистичке идеологије (кinesке, камбоџанске, вијетнамске, латиноамеричке) национализам био знатно изражен.

¹⁰ „Сви совјетски грађани су добили интерне пасоше који су их формално дефинисали у смислу имена, времена и места рођења, овлашћеног пребивалишта (прописки) и националности. Нечије име и пребивалиште су могли бити промењени, али националност није могла да се мења“ (Slezkine, 1994, str. 444).

¹¹ Недовољна снабдевеност водом Узбекистана и регионална борба за водене ресурсе довела је до честих политичких тензија између Узбекистана и других централноазијских земаља. Због борбе за воду односи су посебно нарушени између Узбекистана и Киргистана (Dinar & Dinar, 2017).

границе (Hille, 2010). Битно је напоменути да совјетска држава није лоше третираола само националне мањине већ и већински руски народ и Руску православну цркву, јер је сматрала да је руски „шовинизам“ реликт реакционарне идеологије царистичке прошлости (Motyl, 2001, str. 500). Значајни делови руског народа су се нашли изван граница социјалистичке руске републике, што је допринело томе да данас чак 30 милиона Руса живи ван матице (Paul, Simmons, Fennig, 2014). Један од главних узрока данашњег руско-украјинског сукоба је тај што су бољшевици Украјини припојили традиционално руску територију под називом Новорусија која сачињава готово трећину номиналне територије данашње Украјине.

Инструменталистички однос према националном питању може се видети уколико се детаљније погледа каснија Стаљинова власт. Током 20-их и 30-их година совјетска држава се држала провереног „интернационалистичког курса“ те је, као што смо већ напоменули, лоше третираола и националне мањине и већински руски народ. Ипак, када је Немачка напала Совјетски Савез, Стаљин је инструменталистички променио однос према руском национализму, поспешујући га како би подигао морал совјетској војсци коју су претежно чинили Руси. Између 1941. и 1945. Стаљин поистовећује борбу Совјетског Савеза са борбом за опстанак руског народа, позива се на примере славних личности из руске историје и успоставља де факто савезништво са Руском православном црквом. Овакав курс ревитализације руског национализма прекида се када на власт долази Никита Хрушчов (Nikita Sergeevich Khrushchev) који је совјетски идентитет дефинисао као супранационални и одвојен од руског (Motyl, 2000, str. 501–502).

Бољшевици су као интернационалистички комунисти имали неискрен и инструменталистички однос према националном питању. Својим деловањем, чији је основни циљ био светска револуција, а не истинско национално самоопредељење, значајно су допринели данашњим политичким кризним тачкама на простору бившег Совјетског Савеза, од којих су неке прерасле и у отворене ратне сукобе. Ове жаришне тачке које су у аманет постсовјетском простору на „дар“ оставили „професионални авангардни револуционари“ данас користе атлангистичке и таласократске силе у својој геополитичкој борби са обновљеном Русијом (Brzezinski, 1997).

ЗАКЉУЧАК

Класични марксисти су главни актерски потенцијал давали класи. Уколико су неке марксистичке школе, попут аустромарксистичке и бољшевичке, покушале да створе теорију нације, она је била таква да је нацији давала увек секундарни статус у односу на класу. Овакво становиште је условило то да се већина комунистичких режима, који су владали у мултиетничким државама, неуспешно носи са националним питањем. Овај неуспех у решавању националног питања, у случају руских и југословенских комуниста створио је дугорочне геополитичке проблеме који своју актуелност нису изгубили ни у савременом свету.

Марксистички однос према нацији указује на шири проблем са којим се суочава марксистичка теорија, а који, између осталог, произлази и из њеног економистичког и техницистичког детерминизма. Иако су економске карактеристике одређеног

друштва и односи између класа веома битни за разумевање ширих друштвених односа, друштво се не може у потпуности научно објаснити уколико се занемаре културни, историјски, политички и геополитички фактори. Класни односи немају наддетерминистички утицај који су му приписивали класични марксисти.

Новије генерације марксиста су се врло рано суочиле са наведеном теоријском слабошћу. Она се може сматрати једним од разлога за појаву разноврсних неомарксистичких школа које при објашњавању друштвене стварности чешће дају примат културним факторима у односу на економске. Ипак, као и старије марксистичке школе, већина новијих марксиста, а касније и постмарксиста, тежила је да целокупну друштвену стварност објасни одређеном јединственом наддетерминантом, и да пронађе друштвену групу која је, уместо радничке класе, требало да преузме титулу „истинског субјекта револуције“. Рад можемо завршити закључком да, иако се стара левица знатно разликује од нове, обе их спаја та вечита, а можда и узалудна, потрага за савршеним „историјским субјектом“ који, углавном, за њих није нација.

Stefan V. Mandić¹
University of Belgrade,
Faculty of Philosophy,
Department of Sociology
Belgrade (Serbia)

THE AUSTRO-MARXIST AND THE BOLSHEVIK ATTITUDE TOWARD THE NATIONAL QUESTION

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The main goal of this paper is to examine the attitude of Austro-Marxists and the Bolsheviks toward the national question, these being two important currents of Marxism in the early 20th century, Marx and Engels believed that the main historical actor was the economic class and that with the development of means of production, and the emergence of communism, nations would eventually wither away. Many of the most prominent Marxists of the second generation were more inclined to this position. On the other hand, Austro-Marxists and the Bolsheviks were the first Marxist currents to develop a somewhat comprehensive theory of the nation, due to practical-political needs. The former ones were interested in preserving the Austro-Hungarian Empire as a multiethnic state, while the latter aimed to exploit national tensions as one of the instruments for revolutionary seizure of power in Russia.

Keywords: Austro-Marxists, Bolsheviks, Marxism, nation, national question

AN OVERVIEW OF THE FOUNDATIONS OF MARX'S AND ENGELS' THEORY AND THEIR ATTITUDE TOWARD THE NATIONAL QUESTION

Before we even start dealing with Austro-Marxist and the Bolshevik understanding of the nation, we will present a summary of Marx's and Engels' views on this matter, since they were the founders of Marxism and the main architects of Marxist attitude toward the nation. As regards the manner in which they understood society, Marx and Engels were economic and technological determinists. In their view, the character of a society is determined primarily by the material basis which consists of productive forces and relations of production. The level of development of productive forces also determines the features of relations of production. The relations of production are seen as a relationship between

¹ stefan.mandic@f.bg.ac.rs

the fundamental class of the exploited and the exploiter. Various levels of development of productive forces will bring about various relations of production, which according to their character can be slavery, feudalism, and capitalism (Marx, 1969). There are two major classes in capitalism: capitalists, as the main class of the exploiters, and the working class, as the main class of the exploited. According to Marx and Engels, by fighting exploitation, the working class at the same time fights capitalism, thus establishing basis for the emergence of a new classless society - communism (Marx & Engels, 2009).

This leads to the conclusion that Marx and Engels imparted to the class the main historical and political potential as actor. Therefore, they deemed that no major potential as actor was inherent to the nation and that consequently it would wither away in the new communist society. They believed that by making the position of the working class equal globally, workers' interests in all countries will become equal as well, this also resulting in diminishing significance of the nation. (Marx & Engels, 2009).

This general attitude toward the nation that was held by Marx and Engels during their lives was rebutted by the real political significance of the nation in empirical reality. During the Revolution of 1848, one of the main objectives of various political movements throughout Europe was national liberation. Consequently, Marx and Engels slightly revised their views. They saw as progressive such nations that contributed to the collapse of the feudal system, accelerated the development of capitalism, consequently, imminent emergence of communism. On the other hand, they saw as reactionary such nations that in their struggle for independence "utilised" *status quo* interests, and thought that they, in addition to the reactionary classes, should disappear from the face of the earth and be doomed to historical oblivion (Mandić, 2022; Marx & Engels, 8/2010a).

THE AUSTRO-MARXIST APPROACH TOWARD THE NATION

Austro-Marxists, as is self-evident from the term, were Marxist intellectuals from Austria. Nevertheless, they were not named this only because they were Austrian Marxists but also because they built their own interpretation of Marx's works. The most prominent figures in the Austro-Marxist current were Max Adler, Otto Bauer, Karl Renner, Rudolf Hilferding, Otto Neurath, and Friedrich Adler (Blum & Smaldone, 2015). Their fundamental position was rooted in the belief that "they saw themselves as Marxists in an unlimited sense while they did not see Marxism as a self-sufficient or closed system" (Kolakowski, 2/1983, p. 291). Accordingly, they were in epistemological terms strongly opposed to orthodox Marxism, but they were at the same radical enough not to accept Bernstein's social-democratic revisions (most of them at least)².

² Bernstein was the founder of the revisionist school in Marxism. In his view, the spontaneous development of productive forces and democracy taking root will inevitably lead to socialism, due to which the working class should abandon the idea of the revolutionary action. Within democratic society, the working class will, by organising its ranks in the Social Democratic Party, will take power in a free election thus lead to a peaceful transition from capitalism to socialism (Bernstein, 2014).

In view of their position that Marxism is an open system rather than a religious dogma they “failed to see anything inappropriate in the utilisation of ideas, notions and issues that were to surface later in neo-Marxist philosophy or sociology” (Kolakowski 2/1983, p.292). As they saw it, Marxism was part of a broader European cultural and scientific tradition, due to which they were prepared to find and prove multiple similarities between Marxism and other intellectual traditions, while at the same time not distancing themselves from the fundamental postulates of Marxism. In their integrative works, the majority of similarities that were identified were between Kant’s philosophy and Marxism (this integrative affiliation between Marx and Kant was to the largest extent contributed by Adler) (Blum & Smaldone, 2015). This is why they argued that Kant’s principle that “requires that the human being is always the objective, never a means” (Kolakowski, 2/1983, p.296), was entirely compatible with original Marxism. They argued that “to acknowledge Marxism, it is sufficient to think hard, whereas to acknowledge the socialist idea, it is sufficient to take seriously the general human values, rather than specific class-based ones, which socialism, however, holds the promise of accomplishing in entirety” (Kolakowski, 2/1983, pp. 293–294). In other words, class struggle was only a means to reaching socialism, in which is immanent a universal idea of the brotherhood of people, freedom and love, which has persisted since the beginning of time and history and mankind. Therefore, “if he wants to perpetuate inner consistency, every man who has extensive knowledge of the traditional ideals of brotherhood, freedom, and equality, must accept the socialist view, regardless of his own class interests” (Kolakowski, 2/1983, p. 294).

Austro-Marxists were active in the late 19th century and the early 20th century. This was a period of severe turbulence in Austria-Hungary. Namely, during this period, significant national revival transpired as well as the strengthening of the movements of nations who were under the rule of the empire (Mason, 2013). Although the underlying position of their activities was internationalism, Austrian communists nonetheless had practical and political problems organising multiethnic parties, especially due to the fact that certain members of the party, concurrently with social liberation, also demanded national liberation of their own nations, as a result of which the party encountered many organisational issues and had diminished capacities for their activities. As a consequence of all this, Austro-Marxists placed significant focus on resolving the national question within the empire (Blum & Smaldone, 2015). In this paper, we will present Bauer’s consideration of the national issue. It is worth noting that Bauer was the first to attempt at creating a more solid theory of the nation in the Marxist perspective. Additionally, of all Austro-Marxists, Bauer was the one who took the strongest interest in the national question, which he dealt with more dedication than any other Austro-Marxist.

Bauer sought to find a clear determination for the nation, a determination that would overcome the shortcomings of earlier spiritual, racist, voluntarist and empiricist definitions of the nation (Bauer, 2000, pp. 20–33). These are the reasons why he applied himself to investigating the manner of creating the nation. In his view, the main feature of nationality is its national character (Bauer, 2000, p. 20). In certain natural and physical conditions, a

Bernstein’s revisionist Marxism is the forerunner of modern social-democratic parties that advocate reform (rather than revolution), as the main means of social progress.

cultural community of character emerges, in which, so to speak, history thickens. Hence, the national community is primarily a community of fate.³ It works “on the one hand, through the natural bequeathing of qualities cultivated by the common fate of the nation and, on the other, through the handing down of cultural elements, the specificity of which is determined by the fate of the nation” (Bauer, 2000, p.35).

In history to date, a national community has had two forms - the tribe and the nation. The tribe, in the broadest meaning of the term, includes most of pre-capitalist forms of national communities. Its characteristics are minor self-consciousness and loose ties with other tribes of similar origin. These ties frequently tend to be severed due to certain historic circumstances (Bauer, 2000, p.14). It was only with the advent of capitalism that the national community transformed entirely (by merging multiple tribes of similar origin) into the true nation. In other words, it was only modern capitalism that produced “a truly national culture of the whole people, one that transcended the boundaries of the narrow village world” (Bauer, 2000, p.85). Modern capitalism achieved this by uprooting the population, tearing it out of “local ties, restructuring it in geographical and occupational terms in the process of the formation of modern classes and professions” and creating “democracy..., the popular school, military service, and universal suffrage” (Bauer, 2000, p.85).

Participation in national culture, within a certain nation, is not equally available to everyone. The higher classes take a more substantial participation in it, unlike the lower classes (Bauer, 2000, pp. 86–87). Consequently, according to Bauer, one of the principal goals of socialism is to make national culture of a certain nation available to all members of the culture. Such a position is completely unorthodox and in contradiction to the common Marxist postulate on the inevitable vanishing of the nation as a consequence of historical development. According to Bauer, socialism will “reunite all members of the people in an autonomous national unit” (Bauer, 2000, p. 107). In socialism, “the community of education, of labour, of cultural enjoyment will unite the nation”, hence it “will no longer be threatened with disintegration” because “bonds engendered through participation in public life and social labour will guarantee national unity” (Bauer, 2000, p.107).

The position that with the onset of socialism every nation will fully express itself “does not mean that socialism will add to national hatred or oppression” (Kolakowski 2/1983, p.345). National hatred itself is a deformed variation of class hatred. This is why the working class, in a struggle against their own oppression, at the same time leads to the termination of national oppression. The idea of internationalism is also in line with the full affirmation of every nation since a “multitude of nations and national features contribute to the riches of general human culture, so there is no need for it to be suppressed” (Kolakowski 2/1983, p.345). Furthermore, socialism leads to national differentiation, but also to the strengthening of internationalism “that unifies each nation in an autonomous community while also integrating it into the community of international law” (Bauer, 2000, p.420).

It is here important to identify what practical-political solutions Bauer proposed for a resolution of the national issue in the Austro-Hungarian Empire. He opposed to the

³ “The Austro-Marxist Renner defines the nation simply as a linguistic group: comprising people who speak the same language. His peer Bauer is less simplistic: the nation is a community of characters of the communities of culture, former being the latter, and vice versa, because it is a fateful community, the community of fate” (Šuvar, 1988, p. 20).

working class in the empire being divided based on the criterion of the nation, which had led to the dissolution of the country in the first place. He therefore maintains that “the idea of internationalism cannot serve here as a program for state formation” and that “the workers do not see the positive aspect of the nation-state—they do not perceive it as the natural state” but “as an organization of power of the propertied classes” (Bauer, 2000, p.418). Rather than complete political independence, he argues, all national groups within the empire should be, via legal means, given freedom to organise (within the existing state) their own spiritual and cultural lives. As Bauer himself notes:

“Each nation should independently satisfy its own national cultural needs, should govern itself; the state should limit itself to the protection of those interests which are a matter of indifference in national terms, but are common to all nations. Thus, national autonomy, the self-determination of nations, necessarily becomes the constitutional program of the working class of all nations within the multinational state.” (Bauer, 2000, p. 255).

Still, the development of national institutions of separate nations within Austria-Hungary was not supposed to be territorially based for each separate unit in which particular national groups were supposed to live, nor were they supposed to be linked to the country’s confederation. The first reason is the fact that different national groups in the Austria-Hungary were intertwined, so there was substantial difficulty determining compact territorial units. Besides this, there were major migrations, which had an additional impact on the varied mix of national groups. Bauer argues that what should be put in action is a principle according to which citizens are “accorded the right to determine to which nationality he wished to belong.” (Bauer, 200, p.281). Such position of Bauer’s can primarily be explained by the fact that he was aware of the existence of slight national consciousness among those parts of populations who lived in the cosmopolitan urban areas. What could affect the creation of such a position may have been an increasing number of interethnic marriages and the ongoing process of Germanisation and Magyarization of Slav populations who lived in the empire (Krejči, 2005; Prazny & Svoboda, 2023).

It can be concluded that Bauer strongly influenced theoretical consideration of the issue of the nation in Marxist theory. Nonetheless, we should mention a major shortcoming of his solution for the national question. Bauer’s denotation of national culture is more formal than it contains real substance. We cannot but wonder what “positive” effects on the stability of the empire would have been accomplished if, for example, it had allowed South Slavs and the Poles to fully develop their spiritual and cultural values. Namely, what was significantly integrated in the very national determinant of certain national groups was the warrior ethos, of which is characteristic a stronger readiness for armed uprisings and maximalist political demands. Allowing free development of some national cultural content (which in modern times has been mainly closely connected to nationalism), could have also led to the growth of militant forms of the national struggle for liberation in the empire, which was far from advantageous to those who were in the positions of power. For the majority of South Slavs, this aspect could have been even more dangerous if one were to note that there was independent Serbia, as the focal point to which everyone gravitated. When the Balkan Wars broke out, Bauer recognised this as well, as a result of which he significantly revised his theory and concluded that the collapse of the Austro-Hungarian

state was an inevitability due to intense striving for the independence of (South) Slav peoples. Some years later he also recognised the Poles' right to their own state. Unlike him, Renner remained true to his Austrian and German patriotism. He believed that the socialist party cannot be built on the ruins of the Austrian state (Kolakowski 2/1983), so in a way he remained truer to Bauer's earlier views than Bauer himself did.⁴

THE BOLSHEVIKS AND THE NATION

The Bolshevik version of Marxism was based on Lenin's reading of Marx and Engels. Unlike Austro-Marxists, Lenin believed that Marxism was a closed system and that accordingly it should not be incorporated into broader cultural and national traditions but that instead practical implications that stemmed from it should be properly understood. This understanding should subsequently be utilised for the revolutionary action, whose ultimate goal would be a worldwide victory of communism. We could argue that Bolshevism, as a specific form of the leftist radical current of Marxism, was established through Lenin political pamphlet entitled *What Is to Be Done?*, written in 1902.

In this pamphlet, as he rebutted the economism current within Russian socio-democracy, Lenin built the fundamental postulates from which also derived the instructions for future activities of the Bolsheviks. The economism current reduced itself to accepting historical materialism, so it maintained that the basis for a struggle of the working class could only be in the economic form rather than the political one. Lenin contradicted this view by arguing that a spontaneous and haphazard struggle of the working class, without a more solid theoretical and ideological foundation, could not possibly lead to doing away with wage labour and creating communist society. According to Lenin "without revolutionary theory there can be no revolutionary movement" (Lenin, 1976, p. 27), which the working class cannot achieve on its own. Since there is no "real social-democratic consciousness" in the working class, it could only "be pushed on from outside" (Lenin, 1976, p. 28) by educated people, i.e., the intelligentsia. Without such an act, a spontaneous workers' movement that resides in the sphere of economy, "the proletariat of its own can achieve only *trade-union* consciousness" (Lenin, 1976, p. 28), which represents only the struggle for petty goals and does not question the capitalist system. In order for the class struggle to be genuinely effective in revolutionary terms, socialist consciousness must be incorporated in it.

Due to all of the above, there must be a revolutionary party whose duty as "the vanguard class... (is) to lead the masses, instead of just maintaining average political level of the masses" (Lenin, 1917). Without it, the working class will be unable to completely accomplish its revolutionary historical role and for its partial trade-unionism it will permanently be trapped within the boundaries of bourgeois consciousness (Lenin, 1976, pp. 27–29). According to Lenin, the party should be a conspiratorial organisation, with a strict hierarchy, it should comprise disciplined individuals who are completely committed to the "true" interests of the working class and the communist revolution (Lenin, 1976).

⁴ An interesting piece of information is that Renner, as Austria's first chancellor after the First World War (before as well, while Austria-Hungary still existed) advocated a unification of Austria with Germany, and even pointed out that it was imperative that Germany carry out *Anschluss*, annexation of Austria (Bukey, 2000).

In this explanation of the roles of the party, there is an inkling of the early Bolsheviks' attitude toward the national question. Since they truly believed that their times were predestined for a world revolution and that its first stage would take place in Russia, they were prepared to turn into political instruments any form of discontent and in this manner oust the reactionary tsarist regime as soon as possible. Although their narrative and positions were internationalist and despite them supporting the view that with inevitable development of humankind, the nation would be becoming less important⁵, they nonetheless thought they could use the national question as explosive to ignite the revolution. The position they held was contrary to the orthodox Marxist national nihilism, which opposed any instrumentalization of the national question, as also noted by Rosa Luxemburg.⁶

In the tsarist Russia of the time, the national question possessed a strong potential to be politically instrumentalised for revolutionary purposes. Trotsky notes that initially there were “the seventy million Great Russians constituting the main mass of the country” but that “there were gradually added about ninety million ‘outlanders’”. Thus, an empire was created whose population, the ruling nation, constituted only 43 percent, while the remaining 57 percent were people belonging to different cultures and nations. Trotsky notes that “the vast numbers of these nationalities (are) deprived of rights, and the sharpness of their deprivation, gave to the national problem in tsarist Russia a gigantic explosive force” (Trotsky, 2008, p. 642) which could be utilised to exact revolution. This position becomes additionally stronger if we note that tsarist Russia proclaimed itself as the state of the Russian people only.

With the deepest national tensions that began to emerge in Russia following the Revolution of 1905, the Bolsheviks became increasingly interested in the issue of national self-determination. Matching this mood, the young Stalin in 1913 wrote an article entitled *Marxism and the National Question*. In the article, Stalin defines the nation as “a historically constituted, stable community of people, formed on the basis of a common language, territory, economic life, and psychological make-up manifested in a common culture” (Stalin, 2012, p. 11). Stalin goes on to point out that “it is only when all these characteristics are present together that we have a nation” (Stalin, 2012, p. 12). In other words, nations are established as communities that due to a number of factors have the above-mentioned main features. This is why Stalin makes a distinction between the real nations, that comprise the four main features and other, fictitious, “paper” nations, as he calls them, that do not possess the four features. Staling acknowledges the right of self-determination to such “real”, true nations (Stalin, 2012). Similar views were also expressed by Lenin in his article *The Right of Nations to Self-Determination*, in which he argues that the Bolsheviks

⁵ “The slogan of natural culture is a bourgeois fraud. Our slogan is: the international culture and democracy and of the working-class movement.” (Lenin, 1964, p. 23).

⁶ According to Rosa Luxemburg “the actual possibility of ‘self-determination’ for all ethnic groups or otherwise defined nationalities is a utopia precisely because of the trend of historical development of contemporary societies” (Luxemburg, 1909). Since “the big-power economy and politics - a condition of survival for the capitalist states - turn the politically independent, formally equal, small European states into... scapegoats”, the idea that “all nations are ‘ensured’ the possibility of self-determination is equivalent to reverting from Great-Capitalist development to the small medieval states” (Luxemburg, 1909).

in Russia demand “the right of self-determination, i.e., independence, i.e., freedom for the oppressed countries to secede, not because they want economic division of the country or because they idealise small states but because of their striving toward a large state” and stronger unity, even mixing of nations, which is possible only “if (it) relies on a genuinely democratic, genuinely international basis, which is unthinkable without the right to secede (Lenin, 20/1974, p. 413-414).

Apparently, the Bolsheviks accepted the idea of national self-determination of the oppressed nations primarily for practical-political needs of the party. As a result, the overall acceptance of this idea came with substantial reservations. A major limitation was based on the fact that regardless of the party endorsing the right to self-determination of nations, it did not support every form of separatism. The explanation provided for this was that the Bolsheviks made sure there was “self-determination of the proletariat in each nationality rather than that of peoples or nations” (Lenin, 1961 p. 452). Hence, the Bolshevik party can support only those aspirations for national self-determination that are in accord with the interests of the proletariat as a whole, by no means the opposite.⁷ This limitation “annulled the very substance of the right to self-determination and reduced it to a mere tactical means” hence it “followed that the party would always strive to use national aspirations in the power struggle but also that ‘interests of the proletariat’ can never be secondary to the general national strivings” (Kolakowski, 2/1983, p. 478).⁸

Other than instrumentalization of the nation, the Bolsheviks also instrumentalised the ideology of nationalism. According to Lenin, capitalism of that time was in its highest imperialistic stage. The feature characteristic of imperialism consists in the whole world being divided into “a large number of oppressed nations and an insignificant number of oppressor nations” (Lenin, 1966, p. 241). As he understood it, imperial nations possessed “colossal wealth and powerful armed forces” whereas “the vast majority of the world’s population belong to the oppressed nations, which are either in a state of direct colonial dependence or are semi-colonies” (Lenin, 1966, p. 241–242). Without even making an attempt at being a pure orthodox Marxist, Lenin claimed that it was the communists’ duty to support nationalist movements of nations who fought against colonisation (Lenin, 1966). Obviously, such support to nationalisms in third-world countries was enticed by the Bolsheviks’ aspirations for a world revolution and consequently nationalism of the

⁷ Stalin’s division into the “real” and “paper” nations served the Bolsheviks as a means to supporting only those nations whose struggle for independence suited political agenda of the revolutionary party. Accordingly, only certain nations were defined as the real nations in the Bolshevik version of reality.

⁸ Local real socialist authors often made attempts at finding apologetic explanations for the Bolshevik instrumental and inconsistent attitude toward the question of national self-determination. In this relation, Stipe Šuvar argued that “Lenin and the Bolsheviks were in favour of abolishing any national oppression and they were against forcefully keeping the oppressed nations as parts of Russia” (Šuvar, 1988, p. 100). On the other hand, according to Šuvar, “Lenin and the Bolsheviks did not want the national question to be resolved in such a manner that would have as its outcome only separatist aspirations, which were included in nationalist movements of the oppressed people in Russia by the bourgeoisie, that they should prevail, and thus put an end to socialist perspectives of such peoples” (Šuvar, 1988, p. 100). Šuvar’s deliberation may lead to a conclusion that Lenin and the Bolsheviks were in favour of national self-determination only when it suited their political agenda.

colonised nations was instrumentalised, as was the case with the Bolshevik revolutionary action in Russia.⁹

The main issue with the Bolshevik approach toward the nation is reflected specifically in their instrumentalist views. Unlike orthodox Marxists, whose movements were consistently anational in their policies, the Bolsheviks were ready to support the nation inasmuch as this was in the manner that helped the interests of revolution and the party, and by no means the other way around. Hence, we notice that their attitude toward the nation was formal, superficial, and hypocritical. An example that illustrates this is the fact that the first Soviet Republic also included some nations that did not want to be included. This was justified by the fact that it was incomprehensible that there was anyone who did not want to be part of the Soviet state of the future, which was set up due to historical inevitability. As he was preparing for the Russo-Polish war, Lenin himself naively believed that Polish workers would welcome his revolutionary soldiers as the liberators (Lenin, 1966, pp. 127–128), which due to the immense antagonism between the Poles and the Russians certainly never happened. Once the Soviet regime was put in place and solid, Stalin's objectivistic definition of the nation became a nightmare for nations and many persons. Entire ethnic groups were displaced thousands of miles away from their homeland (Motyl, 2001). Certain individuals were not free to self-determine. Instead, the authorities decided what nation they belonged to¹⁰ which was in accordance with Stalin's "indubitable definition of the nation". All of the above is indicative of the Bolsheviks not being truly interested in self-determination and that instead they used national discontent merely as a political means in the years-long struggle for power.

Once they had a strong grip on power, the Bolsheviks prevented the actual right to self-determination by creating unnatural boundaries between individual Soviet republics, the objective of which was to make these republics mixed in ethnic terms, economically dependent, politically unstable, and entirely dependable on the centre of political power (Roy, 2000). The boundaries of Soviet republics, for example, contributed to today's Uzbekistan being completely dependent on neighbouring countries for water supply¹¹ (Ergamov, 2019). Furthermore, what is noted as one of the major factors of today's conflict between Armenia and Azerbaijan is the manner in which the Bolsheviks drew inter-republic borders (Hille,

⁹ Although Lenin was not a nationalist, with his instrumental "support" to the struggle of the oppressed nations against imperialism, he laid the foundation for future ideological overlapping between Marxism and nationalism. This form of ideological merging between nationalism and the radical left ideology had its complete embodiment in the Maoist variety of Marxism. Rather than the working class, Maoism put in the centre of revolution peasantry, as the revolutionary subject. Peasantry was later identified with the notion of people and the nation. As an important segment of revolution, it pointed out the struggle of united people against outside imperial enemies (Meisner, 1999). Hence, nationalism was a pronounced feature of various forms of Maoist ideology (Chinese, Cambodian, Vietnamese, Latin American).

¹⁰ "All Soviet citizens were issued internal passports (*propiska*) that formally defined them in terms of name, date and place of birth, authorized residence and nationality. Someone's name and residence could be changed, but nationality could not (Slezkine, 1994, p. 444).

¹¹ The lack of water resources in Uzbekistan and regional struggles for these resources has led to frequent political tension between Uzbekistan and other Central Asian countries. As a result, a particularly troubled relationship is that between Uzbekistan and Kyrgyzstan (Dinar & Dinar, 2017).

2010). It should be pointed out that the Soviet state did not treat badly only national minorities but also the Russian majority and the Russian Orthodox Church since they believed that Russian “chauvinism” was a relic of the reactionary ideology of the tsarist past (Motyl, 2001, p. 500). Substantial portions of the Russian people were left outside the boundaries of the Russian Soviet Republic, which resulted in as many as 30 million Russians living today outside their home country (Paul, Simmons, Fennig, 2014). One of the main causes of the current Russo-Ukrainian conflict is that the Bolsheviks annexed to Ukraine a traditionally Russian territory called Novorossiya (New Russia), which constitutes almost one third of Ukraine’s current nominal territory.

The instrumentalist approach toward the national question can be identified if one were to investigate Stalin’s rule more thoroughly. During the 1920s and the 1930s, the Soviet state adhered to the proven “internationalist direction”. Consequently, as already noted, the state treated badly both the national minorities and the majority Russian population. Nevertheless, once Germany attacked the Soviet Union, Stalin shirked his attitude toward Russian nationalism, again with the instrumentalist approach. He encouraged it in order to boost morale of the Soviet Army that prevalently consisted of the Russians. Between 1941 and 1945, Stalin identifies the fight of the Soviet Union with fight for the survival of the Russian people. He invokes the examples of glorious figures from Russian history and establishes a *de facto* alliance with the Russian Orthodox Church. Such a new direction that revitalised Russian nationalism was abandoned once Nikita Khrushchev came into power. He defined Soviet identity as supranational and separate from Russian identity (Motyl, 2000, p. 501–502).

Being internationalist communists, the Bolsheviks had a dishonest and instrumentalist approach toward the national question. Their actions, whose main objective was a world revolution, rather than true national self-determination, significantly contributed to present-day crisis-carrying issues in the territory of what used to be the Soviet Union, some of which evolved to open armed conflicts, i.e., wars. These hot spots, as legacy that was “bequeathed” to post-Soviet regions by “professional vanguard revolutionaries”, are used today by Atlanticist and thalassocratic powers in their geopolitical fight with a newly invigorated Russia (Brzezinski, 1997).

CONCLUSION

Traditional Marxists attributed the main actor potential to the class. If some Marxist schools, such as Austro-Marxist or Bolshevik currents, attempted to create a theory of the nation, they were such that according to them, compared to the class, the nation always was secondary in significance. Such a position resulted in the majority of communist regimes that were in place in multiethnic states failing to deal with the national question successfully. As regards Russian and Yugoslav communists, this failure to resolve the national question created long-term geopolitical problems that still remain active burning issues in the modern world as well.

The Marxist attitude toward the nation points to a far broader problem which the Marxist theory is faced with, which among other aspects, also arises from its economic and technological determinism. Although economic characteristics of a specific society

and relationships among the classes are of relevance for understanding broader social relationships, society cannot be fully explained in scientific terms if one were to overlook cultural, historical, political, and geopolitical factors. The class relationships do not have a superdeterministic impact that was attributed to it by traditional Marxists.

The recent generations of Marxists were very early on faced with the said theoretical weaknesses. These can be considered one of the reasons for the emergence of various neo-Marxist schools that in their explanations of social reality more frequently favour the cultural factors over economic ones. Still, as is the case with the earlier Marxist schools, the majority of new Marxists, and later post-Marxists alike, endeavoured to explain the entire social reality through a certain unique superdeterminant, and also to detect a social group that should take the title of a “true revolutionary subject” from the social class. To wrap up, we can conclude that although the earlier left substantially differs from the new left, what they have in common is the eternal, perhaps even futile, search of the perfect “historical subject”, that to most of them is not the nation.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Bauer, O. (2000). *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Minneapolis: Minneapolis University Press.
- Bernstein, E. (2014). *Evolutionary Socialism: A Criticism and Affirmation*. Wisconsin: Literary Licensing, LLC.
- Blum, M. E., Smaldone, W. (2015). *Austro-Marxism: The Ideology of Unity*. Vol. 1. London: Brill.
- Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostategic Imperatives*. New York: Basic Books.
- Bukey, E. B. (2000). *Austria: Popular Sentiment in the Nazi Era, 1938–1945*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Dinar, S., Dinar, A. (2017). *International Water Scarcity and Variability: Managing Resource Use across Political Boundaries*. Oakland: California University Press.
- Egamov, A. (2019, September 5). Uzbekistan's Impending Water Crisis. *The Diplomat*. Available at: <https://thediplomat.com/2019/09/uzbekistans-impending-water-crisis/>
- Engels, F. (2010a). *The Magyar Struggle*. In: K. Marx and F. Engels, Complete Works. Vol. VIII (227–239). London: Lawrence & Wishar.
- Engels, F. (2010b). *Democratic Pan-Slavism*. In: Marx and F. Engels, Complete Works. Vol. VIII (362–379). London: Lawrence & Wishar.
- Kolakowski, L. (1983). *Main Currents of Marxism*, Vol. 2. Beograd: Beogradski izdavački zavod. [In Serbian]
- Krejči, O. (2005). *Geopolitics of the Central European Region: The View from Prague and Bratislava*. Bratislava: Veda.
- Lenin, V. I. (1961). *Lenin Collected Works*. Vol. 6. Moscow: Progress Publishers.
- Lenin, V. I. (1964). *Lenin Collected Works*. Vol. 20. Moscow: Progress Publishers.
- Lenin, V. I. (1966). *Lenin Collected Works*. Vol. 31. Moscow: Progress Publishers.
- Lenin, V. I. (1974). *Lenin Collected Works*. Vol. 40. Moscow: Progress Publishers.

- Lenin, V. I. (1976). *What Is to Be Done?*. Sarajevo: Svjetlost. [In Serbian]
- Luxemburg, R. (1909). *The National Question*. Available at: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1909/national-question/index.htm>
- Mandić, S. (2022). Marx's and Engels' attitude towards the national question. *Sociološki pregleđ*, 56 (1), 120–140. DOI: [10.5937/socpreg56-35345](https://doi.org/10.5937/socpreg56-35345)
- Marx, K. (1969). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K., Engels, F. (2009). *The Communist Manifesto*. Beograd: Centar za liberterske studije. [In Serbian]
- Mason, J. W. (2013). *The Dissolution of the Austro-Hungary, 1867–1918*. London: Routledge.
- Meisner, M. (1999). *Mao's China and After: A History of the People's Republic*. New York: The Free Press.
- Motyl, A. J. (2001). *Encyclopaedia of Nationalism*. London: Academic Press.
- Paul, L. M., Simons, G. F., Fennig C. D. (2014). *Ethnologue: Languages of the World, Seventeenth edition*. Dallas: SIL International.
- Prazny, A., Svoboda, J. (2023). *Recalling Masaryk's, The Czech Question: Humanity and Politics on the Threshold of the Twenty-First Century*. Koninklijke Brill: Leiden.
- Roy, O. (2005). *The New Central Asia: The Creation of Nations*. New York: New York University Press.
- Slezkine, Y. (1994). The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism. *Slavic Review*. Vol. 53, no 2. Available at: [file:///C:/Users/PC/Downloads/Slezkine%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/PC/Downloads/Slezkine%20(2).pdf)
- Stalin, J. V. (2012). *Marxism and The National Question*. London: CPGB-ML.
- Šuvar, S. (1988). *Socialism and Nations*. Zagreb: Globus. [In Serbo-Croatian]
- Trotsky, L. (2008). *History of the Russian Revolution*. Chicago: Haymarket Books.